

המחלקה
לתרבות ישראל

המרכז להוראת תרבות ישראל
באוניברסיטאות בעולם

האוניברסיטה הממלכתית
בסנקט-פטרבורג

האוניברסיטה העברית
בירושלים

שיח ישורון

גיליון 3

כתב עת אקדמי

סנקט-פטרבורג
2015

—

ירושלים
התשע"ו

מועצת המערכת:

סיריל אסלנוב (ירושלים), ניקולי וחטין (ס.פטרבורג),
קרן דובנוב (ירושלים), יוליה קונדרקובה (מוסקוה),
פולינה סקורודומובה (מוסקוה), מיכאל ריז'יק (ירושלים),
מיכאל צ'לנוב (מוסקוה), גנדי איסטרך (ניו-יורק)

המערכת:

עורכים ראשיים: איגור טנטלבסקי (האוניברסיטה הממכלתית בסנקט-
פטרבורג), משה טאובה (האוניברסיטה העברית בירושלים).
עריכה כללית: יבגני מריאנצ'יק (המרכז הרב-אזורי להוראת העברית).
מזכירות המערכת: איליה שפירקו (האוניברסיטה הממכלתית בסנקט-
פטרבורג), ולנטינה פדצ'נקו (האוניברסיטה הממכלתית בסנקט-פטרבורג)
מזכירות טכנית: נינה קוזנצובה (האוניברסיטה הממכלתית בסנקט-
פטרבורג).

ISSN 2312-1912

© האוניברסיטה הממכלתית בסנקט-פטרבורג, 2015
© האוניברסיטה העברית בירושלים, התשע"ו
© מחברי המאמרים, 2015

DEPARTMENT
OF
JEWISH CULTURE
AT

SAINT PETERSBURG STATE
UNIVERSITY

THE INTERNATIONAL CENTER FOR
UNIVERSITY TEACHING OF JEWISH
CIVILIZATION

THE HEBREW UNIVERSITY
OF JERUSALEM

The Jewish Speech

No 3

ACADEMIC JOURNAL

SAINT PETERSBURG
2015

—

JERUSALEM
5776

תוכן העניינים

מ א ר י ם ב ע ר ר י ת

- ה נורית גוברין. כחומר ביד היוצר. מגמות בספרות העברית המודרנית ביחסה לתנ"ך.....
- ה עופרה מצוב-כהן. 'שואה שלנו?' טיפול הספרות העברית החדשה בנרטיב השואה — מחקר משווה.....
- ה לא ישראלה וייס. דמותו של נח ומסרים חברתיים בסיפורי נח והמבול בעיבוד לילדים.....
- ה מג סריל אסלנוב. הייחוד בעברית מדוברת: השפעה חיצונית או התפתחות פנימית?.....
- ה גה שרית ילוב. 'הסגלה עממית' של שמות עצם ממקור לועזי בעברית בת זמננו.....
- ה סה פולינה סקורודומובה. הלקסיקליזציה בעברית והתמורות בתורת ההגה, בתורת הצורות ובתחביר.....
- ה עז

מ א ר י ם ב ר ו ס י ת

- 7 על המחברים.....
- 9 איגור טנטלבסקי, יבגני מריאנצ'יק. דברי מבוא מהמערכת של כתב העת "שיח ישורון".....
- 9 ילנה בוריסביץ', אמנון ברוק. על השיטה של הקניית היידוע לסטודנטים
- 12 דוברי רוסית.....
- 29 אירינה ברקוסקי. קורס עברית אינטנסיבי לספרני "ספריית שניירסון".....
- 36 יוליה קונדרקובה. שלילה כפולה בעברית.....
- אלכסנדרה קרבצובה. לימודי עברית מרחוק, הלכה למעשה (במסגרת הפרויקט של הכשרת מורים לעברית).....
- 44 טטיינה פנובה. תופעות המגע בצורות הפועל של היידיש הבסרבית.....
- 54

עופרה מצוב-כהן (אוניברסיטת אריאל בשומרון)

'שואה שלנו?' טיפול הספרות העברית החדשה בנרטיב השואה — מחקר משווה

השואה נודעת כאחת מהחוויות המזעזעות שידעה האנושות שהותירה חותם מכונן עליה ועל העם היהודי בפרט. סמוך להתרחשותה נכתב עליה וכן בעשורים הראשונים לאחריה. מטרת מחקרי הנוכחי הוא לבדוק את הנרטיבים אודות השואה שנכתבו בספרות העברית לאחרונה, בתחילת שנות האלפיים. בקרב היוצרים בספרות העברית אני מבקשת להצביע על שני יוצרים ילידי הארץ, גיל אילוטוביץ' ואמיר גוטפרוינד, אשר כותבים על חוויית השואה ויצירותיהם זכו להתייחסות אודהת של הביקורת וקהל הקוראים.

על פי שני רומנים של היוצרים, מאמר זה יבקש לבדוק את עמדות הגיבורים, ניצולי השואה, בשני רומנים, "שואה שלנו" של אמיר גוטפרוינד ו"אוכלי הגחלים" של גיל אילוטוביץ'. כן יבדוק מחקר זה את עמדות המספרים בשני הרומנים וישאל, מה הם קווי ההיכר של דמות הניצול שבו מטפל המספר בכל רומן, כיצד הם מתבוננים בחוויית הניצול וכיצד היא מעוצבת בעיניהם כילידי הארץ, שאינם ניצולי שואה?

מילות מפתח: שואה, נרטיב, מספר, חברה.

מבוא

הספרות העברית בשירה ובפרוזה התייחסה לנושא השואה כבר במהלכם של ימי המלחמה¹ עוד בטרם נתנה את ביטוייה המחרידים של הרג המוני ושיטתי, במהלכם של שנות התרחשותה בשנות מלחמת העולם השנייה. לאורך המאות השונות היו גילויי שואה, שלילת זכויות, פוגרומים ורדיפות, אך נראה כי שנות ה-30 וה-40 במאה העשרים משקפות שיא שלא היה כמותו. עיקרו ידוע, רדיפת היהודים, תוך הצהרת כוונות גלויה ומגמתית של הצורך הנאצי להשמיד את העם היהודי בדרכים שיטתיות שלא נודעו עד כה בהיסטוריה האנושית.

היישוב היהודי ולאחריו, מדינת ישראל, נאלץ להתמודד עם נושא קליטתם של שארית הפליטה בארץ ושילובם בחיי היום-יום. תיאורטית, תרומתה רבת משמעות משום שאחת מהטענות ההיסטוריות באשר לסיבות שהביאו להקמת מדינת יהודית נזקפת לזכות הניצולים בעקיפין, ההשמדה ההמונית של הקהילות היהודיות באירופה שמשא במידה כזו או אחרת, קטליזטור שסייע לעבות את האוכלוסייה היהודית בארץ-ישראל ולגרום

¹ למשל, בשיריו של נתן אלתרמן שכתב בשנות השלושים המאוחרות של המאה העשרים ובעצם שנות המלחמה על אירועים שהגיעו לידיעת היישוב העברי בארץ-ישראל. מפורסם בהם הוא שירו "מכל העמים" אשר פורסם ביום שישי, ה-27 בנובמבר 1939 וכן עשרות שירים נוספים שעניינם היה אודות אירועי השואה ומלחמת העולם השנייה. ראו (לאור, 2013: 264–271).

לשינוי ביחסי הכוחות של היהודים מול אויביהם בארץ, הערכים.¹ אניטה שפירא טוענת כי "בדיקה, אפילו שטחית, מגלה שהשוואה נמצאה כל הזמן בלב הדיון הציבורי, בעין הסערה" (שפירא, 1997: 6).

במרחב הדינמי הזה בפתחה של המאה העשרים ואחת, נראה כי הנרטיב של שואת יהודי אירופה עדיין מוצא את ביטוייו השונים באמנות ולענייננו בספרות העברית העכשווית. נראה כי חוויית השואה מטופלת בדרכים תרבותיות שונות, המתאפשרות הודות לקיומם של האמצעים המתוחכמים והמרובים, המאפשרים את ההיכרות עם חוויית השואה; החל בחוקי מדינה שונים הבאים להגן על שימור הזיכרון הקולקטיבי כמו "חוק יד ושם" (1953), "החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם" (1950) (שפירא, 1997: 7). ביקור במחנות השמדה וסיוור בבתי כנסת של קהילות יהודיות מפוארות במזרח אירופה שהיו ואינן, מכוני מחקר, סרטי קולנוע וסרטים דוקומנטריים. בתוך כך, מטפלת הספרות העברית החדשה בנושא זה. במרחב הספרותי ניכרים ביטויים עזי מבע אודות נרטיב השואה והם נתנו את ביטוייהם כבר מזמן שחלחלו ידיעות ליישוב היהודי על אודות השמדת הקהילות באירופה.

כך למשל, המשורר נתן אלתרמן התבטא ב-1939 בנושא בשירים שפורסמו בעיתונות היומית, ביניהם השירים הידועים "מכל העמים"² ו"שיינה שינדל" (לאור, 2013: 304), וכמוהו גם המשורר איתמר יעוז-קסט³ ועוד. בסיפורת נתנו ביטוי לכך סופרים כמו אידה פינק, למשל, "הגן המפליג למרחקים" (פינק, תשמ"ח), אהרון אפלפלד⁴ ועמוס עוז, למשל, "לגעת במים, לגעת ברוח" (עוז, 1973), גיל אילוטוביץ' ברומנים "תמונות חתונה" (אילוטוביץ', תשס"ו, 2006) ו"אוכלי הגחלים" (אילוטוביץ', תש"ע, 2009) והסיפור הקצר "ורה" (אילוטוביץ', תשס"ה, 2005), ואף בספרות לילדים ולנוער, למשל, הרומן לנעורים מאת שרה נשמית "הילדים מרחוב מאפוז" (נשמית, 1975), הרומן של אורי אורלב, "האי ברחוב הציפורים" (אורלב, 1981).⁵ בתחילת המאה העשרים ואחת ניתן ביטוי נרחב לנרטיב זה. כך, אמיר גוטפרוינד וגיל אילוטוביץ' הם שני סופרים המטפלים בנושא השואה ובדרכי עיצובה במרחב הפוסטמודרני הישראלי עם כל מאפייניו השונים.

¹ כן סייע הדבר ביצירת קשרים בין התפוצות לבין היישוב היהודי, לרבות יצירת קשרים עם יהודי התפוצות בארצות האיסלאם, השפיע על התהליכים ביישוב היהודי ומחוצה לו שעניינם היה בשאלת הקמת מדינה יהודית (ליפשיץ, 1993: 418).

² הטקסט אומץ על ידי מוזאון "יד ושם" כטקסט שנלווה לפריטים המוצגים בו. ראו (לאור, 2013: 269-272).

³ ראו למשל, (יעוז-קסט, 1961).

⁴ למשל (אפלפלד, 1989), ושורה ארוכה של רומנים אחרים המתייחסים בעקיפין או ישירות לנרטיב השואה.

⁵ גם אורלב כאפלפלד מרבה לעסוק ביצירותיו בנרטיב השואה.

אמיר גוטפרוינד וגיל אילוטוביץ', ילידי מדינת ישראל ותושביה,¹ שבין נושאי כתיבתם, בולט העיסוק בנרטיב השואה: "תמונות חתונה" (אילוטוביץ', תשס"ו, 2006) ו"אוכלי הגחלים" (אילוטוביץ', תש"ע, 2009). "שואה שלנו" (גוטפרוינד, תש"ס, 2000) וקובץ הסיפורים "אהוזות חוף" (גוטפרוינד, תשס"ב, 2002). המחקר זה יבקש לעיין בשני הרומנים, "אוכלי הגחלים" מול "שואה שלנו", לפיהם אבקש לבחון כיצד מתואר נרטיב השואה ומה הן דרכי עיצובו ברומנים עכשוויים אלו. כיצד מעוצבת דמותו של הניצול, מה הן עמדותיו באשר לחברה הישראלית ומהי עמדתו האחרת, כמו הצבר/ דמות שלא חוותה את השואה (הצבר, בן עדות המזרח, בן הדור השני), מהן העמדות המובעות בנרטיב השואה בתקופה זו, ואילו סוגיות הוא מזמין?

המספר ב"שואה שלנו" מול המספר ב"אוכלי הגחלים"

למספר ברומן "שואה שלנו" תפקיד בולט ומרכזי לאורך העלילה מתחילתה ועד לסופה. הוא מעורב בה כדמות פעילה וכזו המשפיעה על האירועים השונים המתרחשים, ולעתים הוא אף נושא במידה זו או אחרת באחריות לתוצאות ולהשלכות של האירועים הללו. בין המספר למחבר ישנה זהות ברורה בעיקר בשמו של המספר, אמיר, שהוא גם שמו של הסופר אמיר גוטפרוינד. בדרך ראשונית זו, המתייחסת למרחבו האישי של המספר, הוא מבקש ליצור אמינות בחקר האובססיבי שלו כנער בתחילת שנות התבגרותו המתחקה אחר קורות קרובי משפחה ואודים מוצלים מאש המתגוררים בשכונת ילדותו. אלא שהתחקותו אחר הנרטיב של ניצולי השואה נמשכת מעבר לגילאי העשרה ומלווה אותו באותה אינטנסיביות ועצמה בנקודות ציון מכריעות במהלך חייו; כשהוא מתגייס לצבא, מקים משפחה ומוליד ילדים.

לעמדתו של המספר, נרטיב השואה לא קיבל התייחסות מעמיקה בחברה הישראלית בשום מישור, התיאורטי והמעשי. כך למשל, במישור האקדמי, הנושא לא נחקר דיו באקדמיה בישראל ובזירה הבין-לאומית. אמיר נפגש עם האנס אודמראן, חוקר בן העם הגרמני, ומפגש זה מוליד במספר צורך לברר את תפיסותיו כלפי הגרמנים. מראהו החיצוני של האנס: מטר-תשעים-ושלוש-עיניים-ספיר-כחול-שערו-תבואה-זהובה... מראה האיש שדמותו כאילו נגזרה מתוך חלומו של נאצי" (גוטפרוינד, 2000: 195). המפגש בהאנס מאלץ את אמיר לשנות את התבוננותו החרیפה והחד-משמעית בדימוי גרמנים ומכאן, ביחסם של אלו כלפי יהודים וכלפי מדינת ישראל. גם הופעתו של האנס מבקשת לחזק את תכונת האמינות של המספר אך היא מדגישה תכונות אחרות של המספר ב"שואה שלנו": אמיר הוא חשדן, פקפקן ואינו מקבל קביעות ותפיסות חברתיות הקבועות כאקסיומות בחברה הישראלית. חשדנותו ופקפקו הם תכונות המפעילות את

¹ בהערה ביוגרפית חוץ-טקסטואלית קצרה זו אני נסמכת על התאוריה הביוגרפית בחקר הספרות הרואה חשיבות רבה להיבט הביוגרפי בחייו של יוצר. כך, חוקר הספרות העברית דן לאור מעיר כי המתודה הביוגרפית היא מקובלת והיונית בחקר ספרויות רבות בעולם וכשלעצמה היא מאפשרת דרך התבוננות "בכל הכרוך בחייוף הסופר ועולמו". ראו (לאור, 2013: 9).

המספר לחקור, לבלוש ולרגל, לחטט במסמכים ולפגוש בדמויות שונות — כל זאת כדי לחשוף פרטים שלא סופרו לו על נרטיב זה וכדי להגיע לחקר האמת. לכן המפגש שלו בהאנס הגרמני מאלץ אותו לברר בדיאלוג פנימי את הסוגיה הנוגעת ליחסי האמון בין ישראל-יהודי לגרמני שנולד לאחר מלחמת העולם השנייה.

עמדתו של אמיר כלפי ההתייחסות המעשית של הממסד במדינת ישראל כלפי נושא השואה ניצולי השואה נבדקת אף היא בכל מיני דרכים ופעולות שבהן הוא נוקט. הוא מגיע למסקנה כי גורמי הממסד השונים, כמו רשויות הרווחה, אינם מתייחסים לניצולי השואה, לצורכיהם הנפשיים ולצורכיהם הכלכליים הראשוניים.

גם במישור החינוכי-פדגוגי סבור המספר כי הממסד מקל ראש בנושא ואינו מעודד למידה עצמית של הדור הצעיר לחקר השואה. במשפחתו מונעים ממנו פרטים בטענה כי "עוד לא הגעת לגיל" (שם: 57). ברם, המספר יודע כי הוריו היו פעוטים בתקופת השואה ואת עצמו הוא כולל כשייך ל"דור שניים וחצי" שכן למראית עין התחנך באווירה משפחתית שמחה המשרדרת פשטות ואהבה. מוסדות החינוך מציינים את השואה במסגרת יום הזיכרון המיועד לכך. המספר מצייין בנשימה אחת את עזרי הטקס הבית ספרי, כמו האבוקות והבריסטולים, עם הביטוי "ששת המיליונים" (שם: 59). המערכת הפדגוגית מתייחסת לשואה כאל אירוע היסטורי גדול ונורא אך הוא אינו נוגע במעגל חייו האישי ניצול ולפיכך אינו מנגיש את המספר החקרן עם האמת, קשה ככל שתהיה.

מעורבותו האישית של המספר בנושא היא כה עמוקה, עד כי כשהוא חושד, שאשתו האהובה ענת, היא נכדתו של משתף פעולה עם הנאצים, הוא אינו מתחמק מעימות עמה. לתדהמתה הרבה הוא מטיל עליה את האחריות למעשי הדור הקודם, בבחינת "אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה". העימות באשתו ענת מדגישה את עמדתו המעורבת, האישית והאמוציונלית בנושא שביקש לחשוף מבחינות שונות, עד כי המסגרת המשפחתית שהקים עמה עומדת בפני סכנה אל מול קידוש חקר השואה. אמיר מטיח באשתו: "מה מצאתי? אני אגיד לך מה מצאתי. סבא שלך היה רוצח. הוא רצח יהודים במחנות". מעורבות זו, שאיננה בוחלת בעימות חריף עם אהובתו ענת, נחוצה לו למספר ומחזקת את תכונת האותנטיות והאמינות שנראה כי היא מהותית בחקר חווייה קיצונית. זאת ועוד, מאחר שהוא מכיר את אשתו, כמי שמעורבת בקהילה, מתנדבת בארגונים שונים ומבקשת להעניק לאחר, הוא מגיע למסקנה כי היא איננה אשמה ו"אם מה שיצא מהרמן דונביץ' זה ענת, אז כנראה הכול בסדר, גם התאוריות מתקלקלות. רק צריך לסלוח גם להם, נכדים של נאצים שבאים לנטוע פה חורשות" (שם: 386–387).

ניתן לקבוע כי אמיר המספר הוא הגיבור החותר לחישוב האמת ולגילויים של מרחבים פנימיים של תודעות אחרות אך הוא בבחינת "נאה דורש ונאה מקיים" ובוהן באומץ ובגילוי לב אף את מרחביו האישיים-משפחתיים ובוהן את הרקע האישי של קרובי משפחתו. הוא מקפיד לדווח על אודות מעשיו ומהלכיו, מחשבותיו, תכניותיו, מעשיו השליליים והחיוביים שרובם בעלי זיקה ישירה להבנתה של חוויית השואה.

בעוד "בשואה שלנו" המספר הוא הדמות הראשית, ב"אוכלי הגחלים" המספר הוא אינו דמות בעלילה, אינו בעל תפקיד בעלילה, ולפיכך, הוא יכול להשפיע על מהלכיה. הוא נמצא מחוצה לה, כמתבונן המלווה את הגיבור ואת יתר הדמויות ברומן. המספר הוא דמות קלסית של מספר כל-יודע. לפיכך, הוא איננו מתעמת עם דמויות הניצולים המתוארים בסיפור, ובניגוד למספר ב"שואה שלנו" הוא בעל חירות להביע עמדה באשר למעשיהן של הדמויות ולחוויות שונות באשר לעברם בתקופת השואה.¹

המספר מלווה את הגיבור, מארק גרישטיין, ניצול שואה החי בישראל של זמננו, והוא מתמקד במסירת התהליכים בעולמו הפנימי של מארק בהווה תוך שזירתם ופנייתם של תהליכים אלו לעברו של מארק כבחור צעיר בוורשה, כעולה במדינת ישראל הצעירה. מארק משתתף כחייל צעיר במלחמת השחרור והמספר מלווה אותו ברצף כרונולוגי עד לזמן ההווה, שבו מארק הוא פנסינר מטעמה של קופת החולים הכללית שבה עבד כל חייו. באמצעות דמותו מבקש המספר לעסוק בדילמות לא פתורות באשר לניצולים המסתירים פרטים על עברם, כמו כאלו שנחשדו, ולעתים אף הואשמו ללא כל הוכחות, כמשתפי פעולה, 'קפואים', עם הנאצים. ההתבוננות בגיבור ובדמויות המשנה תורמת לעלילה בעלת שיאים דרמטיים שבסופה צפויה תפנית מרגשת. באמצעות המפנה הזה מבקש המספר להציע תיקון פואטי המתקיים במרחב האישי של הניצול לסוגיית היחס אליו בחברה הישראלית, בפרט לאלו שנחשדו במעשים לא מוסריים, ובעקבות האשמות אלו הודרו מהחברה הישראלית ונשכחו בשוליה, בדומה לחייו של מארק גיבור "אוכלי הגחלים".

דמותו של הניצול ב"שואה שלנו"

ברומן "שואה שלנו" מוצגת קשת רחבה של דמויות ניצולי שואה שבאופן גס ניתן למינם לשתיים: הראשונות הן אלו מהמרחב המשפחתי של המספר שאותן הוא מכיר מילדותו. הוא מתארן כדמויות שתוקות ודמויות, דוממות וקמוטות, חלקן עריריות, בעלות ריח של מוות, חלק מהנשים אינן פוריות, "דודה פרידה שחייה אינם חיים, ודודה זושה, שיש לה רק צרות... גברת קופל אין לה ילדים למרות שתמיד רצתה... ודוד מנשה הרווק" (שם: 59). דמויות אלו דחוקות אל שולי החברה הישראלית ומתקיימות לרוב בצנעה וללא שאיפות, רובן אינן מתקיימות במסגרת משפחתית נורמטיבית ומשפחתו של המספר משמשת עוגן מרכזי להם ומרחב חברתי הבלעדי של ניצולים אלו. על רקע זה בולטת משפחתו של המספר המונה אב ואם צעירים, שהיו ילדים קטנים בשנות מלחמת העולם השנייה ומאורעות השואה אינם ניכרים בהם, היא חריגה בנוף הדמויות ברומן.

הקבוצה השנייה של ניצולי שואה המתוארת ברומן זה משתייכת למעגל הקהילתי, אלו הם תושבי השכונה ברחוב כצנלסון בחיפה, שבו מתגורר סבא יוסף. יוסף עצמו ניצול שואה השונה מיתר הדמויות המתגוררות בשכנות אלו. עמדת המספר כלפיו היא מיוחדת, שכן יוסף אינו בעל קשר דם למספר אך הקרבה ביניהם אינטימית ועמוקה ולראייה

¹ על מאפייניו של המספר ראו (אבן יוסף, 1974: 137–163) וגם (אוכמני, 1989: 75–77).

הכינוי שמקדים המספר לשמו של יוסף "סבא יוסף". הדמויות מהמרחב הקהילתי הן מוכות גורל משום שהוויית השואה הסיתה אותם ממסלול החיים, הן מתוארות כצל לא נראה, כדמויות שלא השתלבו בחברה הישראלית ולא מצאו מקום בה (שם: 61). המספר מכנה אותם כ"שרידינו של המפץ הגדול... הפירוורים, האנשים שחיים סגורים מאחורי תריסים. האנשים החולים, המזורים. גרשון קלימא... והירש המשוגע... ורחלה קמפּלר. ואווה לנצ'ר. ואדלה גרונר. ואשר שווימר" (שם: 61).

שתי הקבוצות הללו מתקשות לדבר על עברן ולספר על חוויות נוראיות שהיו מנת חלקן, והאומללות מאפיינת אותן. ברם, בעוד קרובי המשפחה זוכים לתמיכה משפחתית בראשות הורי המספר, והולקים אתם את אירועי המשפחה השונים, ניצולי השואה השכונתיים מתוארים כדמויות מוכניות, הפועלות כאוטומט. אנשי השכונה שאינם ניצולי שואה נדים בראשם לניצולים, מרחמים עליהם, בידיעה כי לא ניתן לשנות את הרגליהם המזורים של כמה מהם. כך למשל, הינדה גולדברג נוהגת להגיע לסורגי חנות הירקות ולאחוז בסורגים: "בתשע, בכל יום... פוסעות וסליהן בידיהן. מגיעות עד סורגי החנות. ניחות ידיים קרות על הגדר. פרקי ידיהן מלבינות" (שם, 70). תיאור הדבר כמעשה כבשגרה מרמז לייסורים שמלווים את הניצולות בכל יום בחייהן. דרך התנהגות זו המוזרה בעיני המספר זו היא כטקס הנצחה יום יומי בעיניהן של הינדה. לחלק מן הדמויות מעניקה החברה כינויים, כמו למשל, הינדה גולדברג, שנותרה יחידה מכל יהודי העיירה שלה מכונה "קהילת לינוב" ושכנתה, שאת שמה אין מציין המספר, שגם היא נותרה יחידה מכל קהילת סארקוב, ידועה בשכונה בשמה "קהילת סארקוב". בכינויים הללו יש בהם קורטוב לעגני-הומוריסטי המהולל ביסוד טרגי ומתאר את המשא הכבד שנאלצות שתי הניצולות לשאת בעצם חיי היום-יום. עם זאת, הכינויים הלגלגניים מרחיקים את הסביבה החברתית מהתמודדות ישירה בחוויות העבר של הניצולים. בעיני הסביבה הן אינן מגלמות אישיות בעלת עומק המאופיינת בתכונות ובעולם ייחודי משלה אלא הן בבחינת ייצוג פרדוכסלי פלקטי בלתי פתור: הן מטונימיה חיה לקהילה שלמה שאיננה עוד. בשמות אלו הן משמשות מזכרת חיה לאלפי אנשים שהושמדו, אך גם הם פלקטיים, שכן הסביבה איננה מכירה את שמותיהם של הנספים ואת הפרטים האישיים על אודותיהם. לבד מכינויים אלו אין גילויים לעגניים כלפי דמויות הניצולים.

בניגוד לסביבה החברתית המבקשת באמצעות יחסה הפלקטי-לעגני כלפי הניצולים להקים חומת הגנה, בולט הגיבור המכבד את ניצולי השואה ואינו חושש לגלות אמפטיה עם עברם המר, ובמעשים הנדמים ביזאריים הוא אף מזדהה עמם בכל נימי נפשו. כך למשל, בילדותו ובנעוריו הוא צופה בניצולים עם חברתו אפי ונוהג לשחק עמה משחקים המחקים אפיונים של מחנה השמד: "המרנו את החוק היחיד... מותר לאכול, אבל רק שאריות מפחי הקיבוץ, רק גלדי פרי, טינפופות, עצמות. היינו מוכנים להגיעל, לחלות... הוספנו חוק — מותר גם מה שנגנוב" (גוטפרינד, 2000: 106).¹ הגיבור רואה בניצולי

¹ התייחסות לנושא זה ראו (מצוב-כהן, 2013: 141–142, 194–195).

השוואה אנשים חסרי הגנה ושבריריים ולכן הוא שואף להגן עליהם ולכבד אותם, לסגור עליהם.

בהקשר זה, המבטא אמפטיה בולטת, סמי, בעל חנות הירקות השכונתית, כנראה ממוצא מזרחי, מתייחס בדומה למספר, ביראת כבוד אל הניצולים. כך למשל, הוא מאפשר להינדה גולדברג ולשכנתה לקנות ירקות על פי רצונן, "עגבנייה אחת, בצל אחד מלפפון או גזר" (שם: 106). הוא מכבד את נוכחותן ומסייע להן בנימוס ובאדיבות על אף שהן חוששות מפניו, בעיקר בשל המראה החיצוני שלו. הן פוחדות "פחד מוות מסמי הירקן. קולו. הכרס הענקית. שער החזה". (שם: 70) ניתן לומר שעל אף נכונותה של החברה הישראלית לקבל אליה את הניצולים כפי שהם, ועל אף גילויי האמפטיה, הסובלנות והאדיבות, קיים חיץ ומרחק בין הניצולים לבין החברה הישראלית שעיקרה הדעה הקדומה, באותה המידה שבה שתי הניצולות חוששות מסמי הירקן בשל חיצוניותן הזרה להן. כך נותרות דמויות של הניצולים בקיפאונן ואין להם היכולת הנפשית, המסוגלות לקבל את העזרה והיד המושטת אליהם מסובייקטים שונים בחברה הישראלית. לפיכך, הם נותרים כתפאורה מעיקה וחסרת חיוניות בנוף החברתי. הפער בין דמויות הניצולים הקפואות בזמן, המוכניות לבין החברה התוססת, המשתנה ורבת הגוונים מדגיח את היסוד הטרגי בעולמם של הניצולים.

במעגל הדמויות החקרניות המבקשות להיטיב עם ניצולי השואה ואינן חוששות לטפל בנושא — דמויותיהם של שני ניצולים סבא יוסף ועורך דין פרל שהקשרים העמוקים בין כל אחד מהם לגיבור מעידים על כך. סבא יוסף הוא אחד מן האוּדִים המוצלים מאש שמשפחתו של אמיר מאמצת לחיקה ללא קרבת דם. הוא אדם נמרץ, סקרן, הלומד לימודי תואר שלישי ולצורך מחקרו הוא מרחיק עד האיים הקאריביים (שם: 187).¹ לעומת דמויות הניצולים הפסיביות המהלכות כצל, אינן משפיעות ואינן מושפעות, מבקש סבא יוסף לנצל כל רגע בחייו מתוך עמדה של עשייה ופעילות אקטיבית ויוזמת. גם הקשר שלו עם אמיר הצעיר הוא מפרה עבור שניהם שכן אמיר מבקש לשמוע את סיפור הישרדותו של סבא יוסף בגרמניה ולאחר שנים רבות, כשאמיר בוגר, הוא זוכה לשמוע מפי סבא יוסף את קורותיו באופן מפורט.

הדמות הנוספת היא עורך דין פרל, איש אמיד ובעל נכסים רבים. בחנות שבבעלותו הוא מקצה חלק המשמש לו כמקום מחקר לנושא השואה. כל המידע הרב שנאסף בקפידה על ידי עורך דין פרל נכתבו בכרטיסיות ולאחר מותו מסתבר שהוריש לאמיר את המגרות עמוסות הכרטיסיות והמידע הנחוץ עוד להיחקר. הוא רואה את אמיר כבנו הרוחני ובהורשת המידע הרב הוא מצווה על דור הצעיר את המשך המחקר ועל ידי כך את הנצחת השואה.

¹ סבא יוסף מתאלמן מפייגה אשתו האהובה ומיד לאחר מותה מחליט לנסוע לקאריביים.

דמותו של הניצול ב'אוכלי הגחלים'

ברומן "שואה שלנו" בולטת דמותו היחידה של מארק גרישנטיין כניצול שואה. הוא מצוי בעשור השמיני לחייו, פנסינר של קופת החולים הכללית שעבד בארכיון בקומת מרתף הסמויה מעין הציבור, ומחליט לצאת לטיול מאורגן במקום מרוחק שבו לא ביקר מעולם, האי באלי שבאינדונזיה. בצעירותו, ניהל מערכת יחסים עם אישה נשואה וכשמתחילים אירועי רדיפת היהודית מצד הנאצים היהודים, מתבקש מארק לשמש נהג פרטי של רב הקהילה. בשל השתלשלות אירועים מסוימת בגטו הסיקו יהודים מהקהילה כי מארק הוא למעשה משתף פעולה עם הצורך הנאצי ופועל כקאפו. לאחר המלחמה, עולה מארק ארצה ומנסה להשתלב בעסק שהקים אביו בתל-אביב עד לגילוי מקרי של אחד הלקוחות בחנות כי מארק הוא משתף פעולה, קאפו, ויש לנהוג בו על פי חוק ומשפט ולהביאו לדין. במהלך האישום נגדו הוא מנודה על-ידי אביו לעד; האב יושב 'שבעה' על בנו, והוא נותר בודד. לאחר מסכת ייסורים המסבה לו נזק רגשי וסבל עמוק, והליך משפטי ארוך ומייגע, הכולל מעצר אך מסתיים בלא כתב אישום, מוצא מארק עבודה קבועה בארכיון קופת חולים 'כללית'. בארכיון הוא מוצא מפלט; לשם אין איש מגיע ואיש אינו מזהה אותו. בעשור השמיני לחייו מארק הוא ערירי, אינו זוכה לקשור קשר עם אישה, אין לו חברים ובין האנשים היחידים שאתם הוא מחליף משפטים בודדים נמנים רק חבר ועד הבניין ובעל המכולת שבו רוכש מארק מצרכי מזון בסיסיים.

הסגירות החברתית המאפיינת את מארק מנוגדת לנתונים אובייקטיביים אחרים בחייו: לכאורה, הוא השתלב בחברה הישראלית ואפילו במרכזה, שכן הוא מתגורר במרכז הארץ, בעיר האטרקטיבית גבעתיים.¹ בנוסף, הוא עובד עשרות שנים במוסד בעל כוח כלכלי, קופת חולים כללית [שבעשורים מסוימים נחשב למקום עבודה אטרקטיבי]. עם זאת, אין כל אינטראקציה בינו לבין גורמים חברתיים שונים והוא עצמו נמנע ליזום ולהתקרב לחברה משום היותו למוד ניסיון מהתנהגותה של החברה הישראלית שהקיאה אותו מתוכה בשנות החמישים בשל ההאשמה שטפלו בו.

מארק אינו משמש השראה לחברה שסביבו, שכן הוא בקושי נחשף לציבור הישראלי, ובכלל, הוא ניתק גם מהחברה המוכרת לו מארץ מוצאו ומתנהל על פי קודים של הישרדות בסיסית הכוללת עבודה, וקניות של מוצרי יסוד כדי להתקיים. מצד אחד, ידוע לנו כי מדינת ישראל משמשת בית ומקלט עבור כל היהודים ומצד שני ניתן לומר כי בפועל אין אינטראקציה בין הניצול לבין הרשויות השונות והחברה הישראלית בכלל.

נסיעת הנופש והתיוור של מארק לאי באלי היא חריגה במסלול חייו האפורים ומסמלת נסיעה מטפורית אחרת ורעננה לחיקה החם והעוטף של החברה הישראלית, זו שלא ידע מעולם. זו החברה הצעירה, התוססת, בעלת הגוונים העדתיים השונים, זו שהסובייקטים שבתוכה מבקשים למצוא חבר שיאזין לסיפוריהם האישיים וישמש אוזן קשבת, תומכת

¹ הידועה אף בסקרי אוכלוסין של משרד הפנים כעיר אטרקטיבית למגורים.

ואמפטי, לא שופטת. הטיוול לאי באלי מהווה נקודת מפנה בחייו האישיים של מארק.¹ בעזרת חבריו החדשים, שחלקם צעירים ממנו ולא הכירו את חוויית השואה מקרוב, הוא משקם את הדימוי העצמי וזוכה לחיבה ולאהבה רבה. הוא מחוזר (על ידי מדריכת הקבוצה הצעירה נאוה ועל ידי דורה) וקושר קשר משמעותי עם אישה בת גילו, דורה, גם היא ניצולת השואה. גם הנטל שהוא נושא בלבו כל השנים מגיע לפתרון בסיטואציה של הוד וקדושה, כשהוא מתבקש להיות עד לכתובה בחתונת בנה של דורה הנישא לבחירת לבו. שאול, אביה של הכלה מזהה כי מארק הוא הקאפו שהכיר בגטו, ומארק שמבקש להימלט מהאולם ולשוב לחיים הדחויים מופתע כשאבי הכלה, מתוודה כי זיהה את מארק כקאפו שהציל את חייו פעמיים. הוא מספר למארק ההמום כי הודות לו ניצל, הקים משפחה והוא זוכה להשיא את בתו (לבנה של דורה). אביה של הכלה הוא ניצול שהשתלב בהצלחה בחברה הישראלית ונדמה שאין עוררין על כך שדרך כלל, הורה שזוכה להביא את בנו/בתו לחופה היטיב להשתלב כי הרי הקים משפחה שילדיה בגרו ואף הם מבקשים להשתלב בחברה, קל וחומר אשר להורה, שהוא אוד מוצל מאש, המצליח לקיים דור המשך עצמאי ופעיל.

באשר ליחסה של החברה הישראלית לניצול ניתן לומר כי ביחסה משתלבים אלמנטים רבים כמו דעה קדומה ומקריות שיכולה להיות לעתים לרועץ ולעתים לרומם את רוחו של הניצול ולהשיבו אל חיקה של החברה הישראלית.

סיכום

עיון לשוני בכותרות הרומנים שנדונו כאן מלמד כי הרעיון הנרמז בהן, זה המבקש לנכס את השואה על ידי כלל החברה היהודית-ישראלית משותף לשני היוצרים: "שואה שלנו", "אוכלי הגחלים". בהטייה הלשונית לגוף רבים מבקשים היוצרים גוטפרוינד ואילוטוביץ', כל אחד וסגנונו הוא, להציע שקליטתו של הניצול בחברה הישראלית נוגעת בראש ובראשונה לא רק לניצול אלא לסביבתו הישראלית על כל גווניה וצורותיה. כדי להקצין את הסיטואציה בוחרים שני הסופרים לעצב דמויות מבוגרות של ניצולי שואה, שרובן אינן מועילות למעגל הכלכלי-יצרני של החברה בישראל ולכאורה, הן אינן רלוונטיות אך על פי אילוטוביץ' וגוטפרוינד הן זכאיות לכל מחווה של כבוד והתייחסות מהחברה הישראלית באשר היא, וחובתה של זו האחרונה לגלות יחס אחר, חומל וקרוב בניצול.

שני היוצרים אינם מתעלמים מן הסביבה החברתית הבלתי-פורמלית, השכונתית, הזרה אמנם לניצול המתקשה להביט מחוץ למעגל האישי, אך היא בעלת חשיבות עליונה לפרט הניצול. סביבה זו מתגלה כגורם תומך ומסייע שעשוי לחולל נפלאות בעולמו של הניצול באמצעות מחוות פשוטות של הקשבה, שיתוף, הזמנה למסיבת רעים. בעוד הניצולים

¹ נסיעה המהווה למארק פסק זמן הנותן את ביטוייו בעולמו הפנימי, בנפשו ובתודעתו של מארק. במקום נינוח וזר זה עולים וצפים זיכרונות מן העבר, מהם כואבים, מהם פרובלמטיים, אלו שהדחיק כל חייו ולא טיפל בהן. מאמר שלי בנושא התמודדותו של הגיבור ניצול השואה בעברו ובחייו בהווה ראו (מצוב-כהן, 2012: 207-230).

ב"שואה שלנו" אינם מסוגלים לייצג את עצמם ולדבר על אירועי העבר שחוו ולכן הם נזקקים למתווך ולמליץ ישר, בדמותו של המספר-הגיבור, המלווה אותם לאורך השנים ומגלה ביטויים של אמפטיה אליהם, בניגוד לאלו של אחרים, הרי שאצל אילוטוביץ' יוזם הגיבור את תחילתו של התהליך שיביא לשינוי קיצוני בחייו, לא במודע ולאחר תהליך ארוך המאופיין בחשש ובחרדה מהחברה הישראלית. גוטפרוינד מתאר ניצולי שואה מוכננים, כאלו שאינם מודעים לתמורות החברתיות משום שהן פסיביות ואינן מסוגלות להתמודד אף עם מטלות השגרתיות שמזמנים חיי השגרה, להוציא את דמותו של סבא יוסף, החריגה בנוף הקודר של חבריו הניצולים. הזדהות העמוקה של המספר הצבר של גוטפרוינד מביאה אותו לעתים קרובות לתוך מרחב הפנימי דומה באפיוניו לזה של ניצול שואה. הוא אומר בשמם: "איננו אשמים. חיינו היו כלום, אבל לא בנו האשם. שואה. המלחמה. ניצלנו ויותר לא היינו יכולים. שוחררנו מן החיים הדורשים הצלחות, הישגים, הוכחות... אנחנו כאן. שורדים." (שם: 162).

אילוטוביץ' מבקש לטפל בנתק שבין החברה לגיבור על ידי עיצוב של דמות גיבור שהיא חריגה אף בקרב ניצולי השואה ומוקעת על ידה. באמצעות הסיפור החריג ועל ידי עיצוב קשרי הקרבה שנטווים בחברה הישראלית, שאיננה בעלת זיקה אישית-משפחתית לחויית השואה, הוא מבקש לטפל בדמות הניצול ולקרבו, תוך עשיית צדק פואטי.

נראה כי שני היוצרים חשים חובה לעסוק בדמויות מבוגרות, מקרב "הגיל השלישי", משום הזמן הדחוק ויוצא מכך, נראה שיש ביטוי המבקש שלא להחמיץ אפשרות חשובה –אחרת, לא שיפוטית, שעיקרה שיח בין החברה הישראלית לניצולים.

ביבליוגרפיה

- אבן, יוסף. סופר, מספר ומחבר. *הספרות*, 18–19, 1974.
- אוכמני, עזריאל. תכנים וצורות לקסיקון מונחים ספרותיים. ספריית פועלים. תל-אביב, 1989 [הדפסה שישית].
- אילוטוביץ', גיל. תמונות חתונה. תל-אביב: עם עובד, תשס"ב, 2006.
- אילוטוביץ', גיל. אוכלי הגחלים. תל-אביב: עם עובד, תש"ע, 2009.
- אילוטוביץ', גיל. "ורה", ידיעות אחרונות, תל אביב, 2005.
- אפלפלד, אהרון. קאטרינה. ירושלים: כתר, 1989.
- אורלב, אורי. האי ברחוב הציפורים, ירושלים: כתר, 1981.
- גוטפרוינד, אמיר. שואה שלנו. הוצאת זמורה ביתן. 2000.
- גוטפרוינד, אמיר. אחוזות חוף. הוצאת זמורה ביתן. 2002.
- יעוז-קסט, איתמר. נוף בעשן: פרקי ברגן-בלזן, מחזור שירים. תל-אביב: עקד, 1961.
- לאור, דן. אלתרמן, ביוגרפיה. תל-אביב: עם עובד, 2013.

ליפשיץ, משה. ציונות; עם ישראל בדורות האחרונים 1939-1949, חלק ב'. תל-אביב: אור-עם. 1993.

מצוב-כהן, עופרה. מפגש תרבויות בעולמם של מתבגרים. תל-אביב: רסלינג. 2013.

מצוב-כהן, עופרה. תודעה משטה ותודעה מנחה בעולמו של הגיבור על-פי שני רומנים של גיל אילוטוביץ'. שאנן, כתב עת רב-תחומי לעיון ומחקר, כרך י"ח, אוקטובר 2012.

נשמית, שרה. הילדים מרחוב מאפו. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. 1975.

עוז, עמוס. לגעת במים לגעת ברוח. תל-אביב: עם עובד. 1973.

פינק, אידה. הגן המפליג למרחקים. ספרית פועלים. תל אביב: הקיבוץ הארצי, השומר הצעיר. תשמ"ח.

שפירא, אניטה. "השוואה: זיכרון פרטי וזיכרון ציבורי". יהודים חדשים, יהודים ישנים. ספריית אופקים, תל אביב: הוצאת עם עובד, תשנ"ז, 1997.

'Our Holocaust'? On the Holocaust experience.

A comparative research

Dr. Ofra Matzov-Cohen

(Ariel University, Israel)

Abstract: The Holocaust is known as one of the shocking experience mankind has ever known, left its formative mark on it and on the Jewish people especially. Shortly thereafter, there were expressions of the Holocaust in literature and also during the first decades thereafter. The goal of the current research is to examine the narrative of the Holocaust which was written in Hebrew literature lately, at the beginning of the Millennium. Among the Israeli authors in Hebrew literature I would like to point out at two Native Israelis, Gil Ilutowich and Amir Gutfreund. Both write about the experience of the Holocaust and their works have gotten favorable reviews from critics as well as from the reader's public.

According to the novels of the two creators, this article will seek to examine the positions of the protagonists in both novels, who are Holocaust survivors, in *Shoa Shelanu*, "Our Holocaust" by Amir Gutfreund and in *Ochley Ha-Gehalim*, "The Coal Eaters" by Gil Ilutowich. This study shall also examine the positions of the narrators in each novel, asking what the characteristics of survivor are and how do the narrators see the survivor, how does they design the survivor charater?

Key words: Holocaust, Narrative, Narrator, society.

«Наша Катастрофа?» Катастрофа еврейского народа в литературе на иврите. Сравнительное исследование.

Офра Мацов-Коен, PhD

Ариэльский университет (Израиль)

Аннотация: Катастрофа еврейского народа известна как одно из наиболее шокирующих событий в мировой истории. Она оставила глубокие шрамы на всем человечестве и, в частности, на еврейском народе. О Катастрофе писали и вскоре после того, как она произошла, и в первые десятилетия после этого. Цель данной работы состоит в том, чтобы исследовать произведения, написанные о Катастрофе на иврите в начале XXI века. Среди израильских авторов, пишущих на иврите, отметим двоих уроженцев Израиля — Ги́ла Илутовича и Амира Гутфройнда, описывающих Катастрофу, произведения которых получили благоприятные отзывы как со стороны критиков, так и читателей.

В статье сделана попытка анализа жизненных позиций переживших Катастрофу героев двух романов — «Шоа шелану» («Наша Катастрофа») Амира Гутфройнда и «Охлей а-гехалим» («Поедающие уголь») Ги́ла Илутовича. Кроме того, в исследовании уделяется внимание позиции рассказчика в каждом из этих романов, прослеживается, какие характеристики рассказчики дают выжившим жертвам Катастрофы и как формируется представление об этом страшном опыте в глазах уроженцев Израиля, не прошедших Катастрофу.

Ключевые слова: Катастрофа, нарратив, рассказчик, общество.